

УДК 349.42

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНИХ ОРГАНІЗМІВ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Точілов В.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемам правового регулювання використання генетично модифікованих організмів при виробництві сільськогосподарської продукції. Автор розкриває нормативні засади, умови та порядок використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції на основі аналізу уже існуючої практики їх реалізації та у відповідності до сучасних тенденцій розвитку аграрного права. У статті визначено сучасний стан законодавства щодо використання ГМО в Україні та окреслено можливі напрямки його вдосконалення.

Ключові слова: генетично модифіковані організми, продукція, отримана з використанням ГМО, сільськогосподарська продукція, маркування, реєстрація, контроль.

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху швидкоплинних змін, які супроводжуються стрімким розвитком технічного прогресу, в результаті чого не стоїть на місці і генна інженерія, що в свою чергу сприяє поширенню генетично модифікованих організмів (далі – ГМО), зокрема і при виробництві сільськогосподарської продукції.

ГМО з'явилися наприкінці 80-х років минулого століття і відтоді їх використання ставало дедалі популярнішим та вигіднішим. Так, в 1996 році площі під посівами ГМ-рослин по всій земній кулі становили близько 2,8 млн. га, то за останні десять-дванадцять років площа збільшилась у 40 разів. Активно культивуються й використовуються ГМ-культури в Китаї, Індії, Японії, країнах Латинської Америки і особливо у США [13, с. 11].

Слід зазначити, що Україна стала однією з перших країн на пострадянському просторі, які почали використовувати ГМО. У різних регіонах нашої країни вирощується до 80% генетично модифікованої сої, а загалом під генетично модифікованими сільськогосподарськими культурами вже зайнято понад 1 млн. га (3%) усіх сільськогосподарських угідь України [12, с. 8]. З 1 млн. га сої, що вирощується в Україні, трансгенної – 70% [10, с. 110-114]. Однак, навіть не зважаючи на таке поширення, правове регулювання використання ГМО в Україні і досі має ряд прогалин та невизначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання ГМО при виробництві харчових продуктів є наразі гострою та дискусійною не лише у правовій доктрині, а й на практиці. На жаль, доводиться констатувати, що у вітчизняній юридичній літературі, так само, як і в літературі держав-колишніх радянських республік, питання правового регулювання використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції лише починають детально досліджуватися. Наразі, тільки окремі проблемні аспекти правового регулювання використання ГМО розглянуті у контексті дослідження виробництва якісної та безпечної продукції, зокрема у працях вітчизняні і зарубіжні фахівців: С.І. Бугера, А.Є. Даченко, О.І. Менів, С.О. Лушпаєв, М.А. Григорова, Н.А. Берлач, В.М. Єрмоленко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на викладене, вважаю, що в умовах такого стрімкого поширення ГМО на території України, доцільним є звернути увагу на правове регулювання окремих аспектів виробництва сільськогосподарської продукції, яка містить ГМО. Зокрема, необхідно виробити комплексний набір норм щодо механізму правового регулювання проведення наукових досліджень щодо впливу продукції з ГМО на організм людини; урегулювати питання отримання дозволу на здійснення дій з ГМО; унормувати обов'язкову державну реєстрацію не тільки джерел ГМО, а й всіх харчових продуктів з ГМО та створити відповідний державний реєстр; одностайно визначити яким органом здійснюється контроль за всіма діями, пов'язаними з виробництвом продукції, яка містить ГМО.

Мета статті. Метою статті є з'ясування та вдосконалення теоретичних і нормативних засад, умов та порядку використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції на основі аналізу вже існуючої практики їх реалізації та у відповідності до сучасних тенденцій розвитку аграрного права.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиріччя генна інженерія досягла апогею свого розвитку і найпоширенішим її досягненням, який заповнив уже майже весь світ, є ГМО. З огляду на це генетично модифіковані рослини і тварини вже почали помітно впливати на виробництво сільськогосподарської продукції. Однак, ставлення до використання такої продукції дуже різниться. Так, споживачі в США здебільшого позитивно ставляться до генної інженерії. За даними соціологічного опитування, майже 75% американців вважають застосування біотехнологій великим успіхом для суспільства. Натомість 44% європейців – серйозним ризиком для здоров'я. Наприклад, дотеперішні опитування громадської думки засвідчують про те, що поляки, більшою мірою, виступають проти допущення на ринок генетично модифікованої їжі [15]. Водночас 62% американців та лише 22% європейців готові купувати їжу з ГМО [8, с. 7].

Що стосується України, то за результатами опитування, проведеного Інститутом Горшеніна 85,6% українців знають, що таке продукти, які

містять ГМО, і які можливі наслідки споживання таких продуктів. Також більшість українців – 89,7% – вважають, що Верховна Рада повинна заборонити ввезення на територію України та виробництво продуктів, що містять ГМО [9].

Таким чином, з огляду на масштаби використання ГМО у світі, питання уникнення або мінімізації негативного впливу цієї технології відображені у ряді міжнародних документів. Зокрема, у Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 наголошується на необхідності обережного ставлення до використання будь-яких живих видозмінених організмів, які є результатом біотехнології і здатні спричинити негативний вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття [1].

Основним положенням Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.01.2000 року є забезпечення належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих у результаті використання сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню [2].

Важливими є положення Орхуської Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля і в тому числі до екологічної інформації щодо біологічного різноманіття та його компонентів, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між ними складовими [3].

У Берлінському маніфесті який був прийнятий у січні 2005 року на конференції «Зони вільні від ГМО, розвиток сільських регіонів та захист біорізноманіття» вказується, що його учасники поділяють право людини обирати чим йому харчуватися. Одноособово ніхто не може визначити який саме репродуктивний матеріал буде внесено в оточуюче середовище, оскільки це буде стосуватися всіх людей, що проживають в цьому середовищі. Рішення про використання ГМО та ландшафтів в регіонах повинні прийматися демократичним шляхом і не можуть узурпуватися окремими фермерами, чиновниками або компаніями. Ці рішення можуть бути неправильними, а значить повинні бути відкритими для внесення змін та перегляду [7].

Якщо ж звернутися до національної законодавчої бази, яка регулює це питання, то слід зазначити, що більш-менш системного характеру вона набула лише в 2007 році з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. № 1103-V, однак і він, як відзначають більшість науковців, не є досконалим і не вирішує всі питання пов'язані з використанням ГМО при виробництві харчової продукції.

Саме в ст. 1 зазначеного цього закону і дається визначення ГМО, зокрема вказується що генетично модифікований організм, живий змінений організм (ГМО) – будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбува-

ються у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин [4].

Також Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V вказує на те, що продукція, отримана з використанням ГМО – продукція, в тому числі харчові продукти та корми, технологія виробництва якої передбачає використання ГМО на будь-якому етапі [4].

Аналізуючи ж погляди науковців щодо використання ГМО при виробництві харчової продукції, можна звернути увагу на думку О. Меніва, який зазначав, що генетично модифікованим організмом під час вирощування сільськогосподарської продукції рослинного походження є рослинний організм (його частини, включаючи насіння), у якому генетичний матеріал змінено в спосіб, неможливий у природних умовах у процесі природної рекомбінації, що використовується з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, зміни показників якості сільськогосподарської продукції. Також, науковець вказує на необхідність заборони вирощування генетично модифікованих сортів сільськогосподарських рослин на землях, які призначені для виробництва органічної продукції й сировини, а також яким надано статус спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого й дієтичного харчування [12, с. 6].

Підтримуючи позицію О. Меніва та враховуючи положення ч. 6 ст. 8 Закону України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 № 142-V, сировина, що використовується у виробництві дитячого харчування, не може бути вироблена з ГМО та/або містити ГМО. Норми ч. 8 ст. 8 указанного Закону містять заборону використовувати у виробництві дитячого харчування сировину, що містить гормональні препарати, антибіотики, залишки важких металів, пестицидів, радіонуклідів та інших небезпечних речовин, наявність яких не допускається державними санітарними нормами або вміст яких перевищує максимально допустимі рівні залишків у дитячому харчуванні. Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону, забороняється обіг дитячого харчування, якщо воно вироблене з сировини, що була одержана з ГМО та/або містила ГМО [5]. Зважаючи на це, можна запропонувати систематизувати в одному нормативному акті, вказані заборони, а також створити перелік сільськогосподарської продукції, у якій заборонено використання ГМО.

Також, на мою думку, вагомою є проблема з маркуванням ГМО-вмісної продукції, зокрема, питання етикетування продуктів з ГМО розглядається також у Постанові Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 р. № 468 «Про порядок етикетування харчових продуктів, які містять ГМО або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг» [6].

Відповідно до вказаної Постанови харчовий продукт, який містить ГМО, – це такий харчовий продукт, який повністю або окремі його складники містять ГМО, вміст яких становить понад 0,9 відсотка. Відповідно харчовий продукт, вироблений з використанням ГМО, – це такий харчовий продукт, який не містить ГМО, але повністю або частково вироблений з використанням сільськогосподарської продукції, вміст ГМО в якій становив понад 0,9 відсотка. При цьому етикетування харчових продуктів, які містять ГМО обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст ГМО у якій становить понад 0,9 відсотка, повинне проводитися їх виробником (постачальником) із зазначенням відповідної інформації. У переліку складників харчового продукту після найменування кожного з тих, що містять ГМО чи вироблені з їх використанням, у дужках виконується напис «(генетично модифікований)», «(містить генетично модифікований організм)» або «(вироблений з генетично модифікованого організму)» із зазначенням найменування організму або до кожного такого складника робиться відповідна виноска. Етикетування харчових продуктів, які не містять ГМО або вміст яких становить менш як 0,1 відсотка, може бути здійснено добровільно з виконанням напису «Без ГМО». Зазначена інформація підлягає перевірці в установленому Держспоживстандартом порядку. Харчові продукти, які містять ГМО обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст ГМО у якій становить понад 0,9 відсотка, на яких не виконано відповідний напис згідно з цим Порядком, підлягають вилученню з обігу [14, с. 19].

Однак, я вважаю, що якщо в продукт було виявлено навіть менше 0,1% ГМО, то маркування «Без ГМО» по суті не буде відповідати дійсності, оскільки, нехай навіть це мізерна частка ГМО, але вона все таки є і виходячи з цього та повертаючись знову до Закону України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 № 142-V, такий компонент вже не може використовуватися для виготовлення дитячого харчування. При цьому І. Поліщук звертає увагу на те, що обладнання, яке може зафіксувати вміст ГМО менше за 0,1%, є в незначній кількості лабораторії, більшість забезпечують вимірювання лише від 1%, що знову ж таки ставить під сумнів про те, що продукти, які містять маркування «Без ГМО», дійсно є такими.

Також, аналізуючи проблеми використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції, слід звернути увагу на ч. 4 ст. 16 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, в якій зазначено, що ввезення харчових продуктів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, для безпосереднього вживання за призначенням можливе

тільки за умови державної реєстрації відповідних ГМО джерел [4]. Тобто, необхідно звернути увагу на те, що на разі реєстрації підлягають лише ГМО джерела, а подальша їх доля – використання при виробництві продуктів харчування та самі готові ГМО-вмісні продукти ніким не обліковуються. З огляду на це є доцільним створення єдиного реєстру таких продуктів для уникнення зловживань з боку виробників.

Однак, для створення зазначеного реєстру необхідно проводити систематичний контроль та перевірки, але і в цій сфері можемо прослідкувати ряд проблем. В. Марченко, слушно вказує, в аспекті зазначеної проблеми, на те що у ст. 7 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, в попередній редакції, була закріплена норма про те, що спеціальний орган із контролю над ГМО затверджує перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль умісту ГМО й перелік відповідних методик ідентифікації ГМО, ст. 10 було передбачено повноваження держоргану, який здійснює державну санітарно-епідеміологічну експертизу продукції, отриманої з використаних ГМО, для обґрунтування висновку стосовно її безпеки для здоров'я й життя людини, проте ця норма також виключилася, тобто наразі відсутня будь-яка державна експертиза продукції з ГМО. Також у ст. 10 було закріплено дотримання вимог стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, пов'язаних із наявністю ГМО, під час заготівлі, зберігання, переробки, переміщення територією України сільськогосподарської продукції та здійснення експортно-імпортних операцій підприємствами всіх форм власності, проте наразі така норма відсутня [11].

Таким чином, відсутність ефективних програм нагляду за полями та контролю за насінням заохочує сільськогосподарських виробників використовувати ГМ культури.

Що стосується системи органів відповідальних за використання ГМО, то згідно з Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, повноваження щодо контролю та регулювання у сфері ГМО розподілені між п'ятьма центральними органами виконавчої влади: Кабінетом міністрів, Міністерством освіти та науки України, Міністерством екології та природних ресурсів України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством аграрної політики та продовольства України [4].

В Україні функціонує центральний орган виконавчої влади – Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, який наділений наглядовими повноваженнями у досліджуваній сфері. Вказані повноваження полягають у здійсненні державного контролю за дотриманням заходів біологічної та генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

На жаль, функції центрального органу виконавчої влади у сфері нагляду (контролю) в агропромислового комплексу законодавством визначені лише загалом, що дає підставу говорити, що таким чином окреслені лише завдання вказаного органу, а не його конкретні функції, що в свою чергу не дає Державній службі з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів повністю здійснювати свою діяльність у вказаній сфері. Тому, вважаю за доцільне, враховуючи масштаби використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції в Україні передбачити створення єдиного контролюючого органу, який би взяв на себе відповідальність за безпечну розробку, випробування, транспортування та використання ГМО.

Висновки і пропозиції. Отже, згідно ст. 3 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V основними принципами державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО є:

1) пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища у порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО;

2) забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях;

3) контроль за ввезенням на митну територію України ГМО та продукції, отриманої з їх використанням, їх реєстрацією та обігом;

4) загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО, які передбачається використовувати у відкритій системі, та заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки;

5) державна підтримка генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях [4], однак, враховуючи результати дослідження, можемо стверджувати, що не усі принципи нині дотримуються при виробництві ГМО-вмісної сільськогосподарської продукції, що в свою чергу є прямим наслідком значних прогалин у законодавстві. Які були проаналізовані нами.

Тому, я вважаю, що необхідно виробити комплексний набір норм правового регулювання проведення наукових досліджень щодо впливу продукції з ГМО на організм людини; урегулювати питання отримання дозволу на здійснення дій з ГМО; переглянути стандарти маркування з огляду на допустимо граничні норми вмісту ГМО у продуктах; унормувати обов'язкову державну реєстрацію не тільки джерел ГМО, а й всіх харчових продуктів з ГМО та створити відповідний державний реєстр таких продуктів; однозначно визначити яким органом здійснюється контроль за всіма діями, пов'язаними з виробництвом продукції, яка містить ГМО.

Список літератури:

1. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: Конвенція від 05.06.1992 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
2. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: Протокол від 29.01.2000 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935.
3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Конвенція від 25.06.1998 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_015.
4. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 № 1103-V – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
5. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 № 142-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 433.
6. Про порядок етикетування харчових продуктів, які містять ГМО або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2009 р. – Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – Ст. 1240.
7. Бугера С.І. Використання генетично-модифікованих організмів у сільськогосподарському виробництві: інформаційно-правовий аспект / С.І. Бугера // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С. 84-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2011_3_14.
8. Гарбуз Н. ГМО: спасіння чи загибель? // Деснянська правда вільна. – 2009. – № 26. – С. 1, 7.
9. Грохольська О. Майже 90% українців проти продуктів, що містять ГМО. – Режим доступу: <http://www.news.tochka.net/ua/29299-pochti-90-ukraintsev-protiv-produktovsoderzhashchikh-gmo>.
10. Даценко Л.С. Правові аспекти біологічної безпеки при поводженні з генетично-модифікованими організмами / Л.С. Даценко // Екологічна безпека. – 2008. – № 3-4. – С. 110-114.
11. Марченко В.Ю. Вдосконалення правового регулювання використання ГМО в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. – 2017. – Режим доступу : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/12/67.pdf>.
12. Менів О.І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Менів. – Х., 2016. – 20 с.
13. Прокопенко О. Маркуватимемо у липні // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 117. – С. 11.
14. Поліщук І. Етикетка повинна бути зрозумілою всім покупцям // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 173. – С. 19.
15. Шмельцер А. Польща проти ГМО. – Режим доступу: <http://www.kolomyia.org/se/sites/ko/25304>.

Точилів В.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Анотація

Статья посвящена проблемам правового регулирования использования генетически модифицированных организмов при производстве сельскохозяйственной продукции. Автор раскрывает нормативные основы, условия и порядок использования ГМО при производстве сельскохозяйственной продукции на основе анализа уже существующей практики их реализации и в соответствии с современными тенденциями развития аграрного права. В статье определено современное состояние законодательства об использовании ГМО в Украине и намечены возможные направления его совершенствования.

Ключевые слова: генетически модифицированные организмы, продукция, полученная с использованием ГМО, сельскохозяйственная продукция, маркировка, регистрация, контроль.

Tochilov V.O.

Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE GMO USAGE IN PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Summary

The article is devoted to problems of legal regulation of the use of genetically modified organisms in the production of agricultural products. The author reveals the normative principles, conditions and procedure for the use of GMO in the production of agricultural products on the basis of an analysis of the existing practice of their implementation and in accordance with modern trends in the development of agricultural law. The article defines the current state of the legislation on the use of GMO in Ukraine and outlines possible directions for its improvement.

Keywords: genetically modified organism, products obtained using GMO, agricultural products, marking, registration, control.